

ਕੀ ਹੀ ਗੁਖੂ ਮਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਸੀ?

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਗੀ ਪੱਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰੰਗਤ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੁਝਾਨ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਤਰਨਾਕ ਕੁਝਾਨ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਲਿਖਤਾਂ ਨਾਲ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਲੇਖਕ ਜਿਥੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬੇਗ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਥੇ ਕਈ ਚਿੰਮੇਵਾਰ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਚਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ-ਕਸ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਕੁੰਡਕਰਨੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੰਗਾ ਦਾ ਇਕ ਹਸਤ ਚਿੱਤਰ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਆਮ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੱਕੇ ਉਤਪਨ੍ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

(੧) ਕੀ ਗੰਗਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਸੀ?

(੨) ਜੇਕਰ ਗੰਗਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀ?

(੩) ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਡੰਗ ਏਨਾ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਬਦਲ ਕੇ 'ਉਚ ਦਾ ਪੀਰ' ਬਣਨਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਗੰਗਾ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਤਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਿਆ?

(੪) ਗੰਗਾ ਦੇ ਵੈਸ਼ਜਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਦਾ ਚਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਫਿਰ ਗੰਗਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਕਿਵੇਂ?

ਉਠਦੂ ਦੇ ਮਹਾਰ ਕਵੀ ਢੇਚ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੇਖਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਗੱਲ ਕਰੀ ਹੈ:

ਪੈ ਜਾਣ ਤੈਂ ਆਨੀ ਜਾਨੀ ਹੈ,
ਇਸ ਜਾਂ ਕੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਹੀਂ।
ਜਿਸ ਪਜ ਸੇ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਗਿਆ,
ਵੇ ਬਾਨ ਸਲਾਮਤ ਰਹਿਤੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਚਿਕਰ ਫਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਕੇਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅੜੀਸ਼ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਨਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਭਰਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਅੱਖ ਹੋਵੇ ਜੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦੇਢੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ-ਏ-ਅੜੀਸ਼ ਦਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਾਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਨੀਰ ਨਾ ਵਹਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਸੰਤ ਅਤੇ ਨੌ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹੇ ਦਾਲੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਵਾ ਹਨ:

ਪੰਨ ਭਾਗ ਹਮਰੇ ਹੋਂ ਮਾਈ,
ਧਰਮ ਹੋਰ ਜੇ ਇਹ ਤਨ ਜਾਈ।

ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਸਗਮਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੋਏ ਘਮਸਾਣ ਦੇ ਯੁਧ ਵਿਚ ਦਸਮ

ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਛੇਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਮੇਤ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਏ। ਕਵੀ ਚੁਨਾ ਸਿੱਖ 'ਹੰਡੂਰੀਆ' ਆਪਣੀ ਹੋਥ ਲਿਖਤ 'ਕਥਾ ਗੁਰ ਸੁਤਨ ਕੀ' ਦਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਛੜਨ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਅਤੇ ਇਕ ਦਾਸੀ (ਬਾਇਦ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਸੁਭਿੰਧੀ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਸ੍ਰੀ ਵਡਿਹ ਸਿੱਖ ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੱਖ
ਚੁਨ ਸਿੱਖ ਰਖਾਣ ਸਿੱਖ
ਹੰਡੂਰ ਬਸੀ ਤਾ ਗਨੈ।
ਸਭ ਏਕ ਦਾਸੀ ਪੈਜ ਥੇ,
ਚਮਕੋਰ ਤੇ ਦੇ ਹਟੈ,
ਚੁਨ ਸਿੱਖ ਜੇ ਇਕ ਦਾਸੀ
ਗਿਸੀ ਤਜ਼ਬ ਮੈਂ ਸਟੈ।

ਚੁਨ ਸਿੱਖ ਲਿਖਤ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਚਿ-ਟੇਟਾ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸਾ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਚੁਨਾ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੁਭਿੰਧੀ ਨਾਲ ਚਮਕੋਰ ਜਾ ਕੇ ਅੜੀਸ਼ ਧਖ਼ਸ (ਕੁੰਮੇ ਮਾਸਕੀ) ਦੇ ਘਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਲੱਭਮੀ ਨਾਮਕ ਇਕ ਬੀਬੀ ਮਾਤਾ ਜੀ

ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਫਕਾਊਂਦੀ ਰਹੀ।

'ਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਕੋਥਿਕ' ਕ੍ਰਿਤ 'ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਖਿੰਦ ਸਿੱਖ ਜੀ ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੂਰੇ ਪ੍ਰਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਤਾਈ ਦਇਆ ਸਿੱਖ ਕੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਛੇਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸੰਦੰਧੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਦੌਸੀ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨਾ ਸਿੱਖ ਨਿਵਾਸੀ ਹੰਹੂਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜੇ ਚਮਕੋਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

(ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਪੰਨਾ ੧੫੫)

ਭਾਈ ਕੁਇਰ ਸਿੱਖ ਕ੍ਰਿਤ 'ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾ': ੧੦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ-ਵਿਛੜੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸੀ :

ਏਕ ਆਧ ਅਨ ਖਿਜਮਤਦਾਰ,
ਖਚਰ ਧਨ ਘੋਰੇ ਚੁਗ ਚਾਰ।
ਪਲਕ ਹਜੂਰ ਸੁ ਰਹੇ ਪਿਛਾਰੀ,
ਛਰਕ ਪਥੇ ਰਜਨੀ ਮਹਿ ਕਾਰੀ।

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਨਾ ੩੩੦)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਖਿੰਦ ਸਿੱਖ ਚਮਕੋਰ ਪ੍ਰਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੜੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੁੰਧੀ ਚੰਦ ਦੇ

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਅਕੜੂਬਰ 1999

ਤਾਂ ਕੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ (ਨੁਮੇ ਮਾਲਕੀ) ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਮਕੈਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ
ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੀਆਂ ਥਾਰੇ ਪੜ੍ਹਾਲ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੈਪਚ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਹੀ ਫੌਜ
ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀਆ ਸਾਖੀਆਂ ਪੰਨਾ ਧਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਨੇ ਘੋਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਜਾਣਾ
ਕੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਹੁਕੂਮੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਾਤਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ
ਜੀ ਇੱਕ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਘਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇਡੀ ਚੱਲੋ। ਕਵੀ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਜੀ ਸਹੇਡੀ ਨਿਵਾਸੀ ਮਹੰਦ ਧੂਮਾ (ਅਸਲ ਨਾਮ ਅਨੁਸਾਰ:

ਗੰਗਾ ਸੀ ਸਾਇਦ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਮੁਗਾਲਥਾ ਲੱਗਾ
ਹੈ, ਗੰਗਾ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ)
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਚੰਤੇ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। (ਪਿੰਡ
ਚੰਤੇ ਪਾਦਗਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।)

ਚਮਕੈਰ ਤੋਂ ਚੰਤੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ
ਜੀ ਅਤੇ ਵਤਿਹ ਸਿੰਘ ਇਕ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ
ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਭੁਰਜੀ ਭੈਜਨ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ
ਸਮੇਤ ਇਕ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਕਥਾ ਗੁਸ਼ਗੀ ਨੂੰ ਡਕਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਉਸ ਦੇ
ਕਪਟੀ ਮਨ ਦੀ ਆਸੀਮਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੰਦ ਤਕ
ਗੁਚਣ ਲਈ ਏਨਾ ਸਹਾਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਤਿਹ ਸਿੰਘ
ਏਕ ਘੋੜੇ ਪੇ ਚਢੈ।

ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੂ ਪਾਇ ਭੁਰਜੀ
ਅਵਰ ਘੋੜੇ ਪੇ ਚੜੈ।

(ਹੇਠ ਲਿਖਤ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ)

ਚੰਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੰਗਾ ਨੂੰ
ਚਮਕੈਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਦੋਂ ਤਕ
ਮਾਲ ਅਸਥਾਥ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਭੁਰਜੀ ਵੇਖ ਕੇ
ਗੰਗਾ ਦੀ ਨੀਅਤ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ

ਜਥੇ ਹੀ ਤੁਰਕ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰੌਹਿ ਜਾਵੈ,
ਜਥੇ ਹਮ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਵੈ।
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਪੇ,
ਤੁਦੀ ਰੈਣ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਾਵੈ।

ਸਹੇਡੀ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜਿਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਾ
ਭੈਜਨ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ
ਸਮੇਤ ਇਕ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਕਥਾ ਗੁਰ
ਸੁਭਨ ਕੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਸੇ ਐਸੀ ਰੋਟੀ ਕਰ ਲਪਾਅ,
ਹਮਦੇ ਕਾਗ ਨਾ ਕੁਕਰ ਖਾਅ।

ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪੇ ਬਿਖਲਾਨੀ,
ਕੁਝੇ ਕੁਇਰ ਦੇਖ ਕੁਮਲਾਨੀ।

ਦਰਖਸਲ ਗੰਗੁ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ
ਮਾਇਆ ਉਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ ਚੁੰਕਾ ਸੀ। ਅੱਧੀ
ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੰਗੁ ਨੇ ਮਾਇਆ ਵਾਲੀ ਭੁਹਜੀ ਲੁਕਾ
ਦਿੱਤੀ:

ਤੁਦੀ ਰੈਣ ਭੁਰਜੀ ਤਿਨ ਲੀਨੀ,
ਜਾ ਕਰ ਦੇਣੇ ਮਹਿ ਗੱਢ ਦੀਨੀ।

ਸਵੇਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੰਗੁ ਦੀ
ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਪਚਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੰਗਾ
ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੰਗਾ, ਜੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਚੁਰੂਰਤ ਸੀ
ਤਾਂ ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ, ਚੇਗੀ ਵਰਗਾ ਬੁਰਾ ਕੀਮ ਕਿਉਂ
ਕੀਤਾ ਹੈ? ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ
ਗੰਗਾ ਲੋਹ-ਲਾਖਾ ਹੈ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ
ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਥਾਹੀਆਂ
ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਚੂਸਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੇ
ਚੇਗੀ ਦੀ ਤੁਹਮਤ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹੈ। ਕਵੀ

ਅਨੁਸਾਰ:-

ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪੇ ਕਹੈ,
ਹਮ ਕੇ ਤੁਹਮਤ ਦੇਹੈ।

ਹਮ ਘਰ ਤੇ ਤੁ ਜਾਹਿ,
ਹਮ ਮੈਂ ਰੈਸਾ ਨੈਹੈ।

ਗੰਗਾ ਰੈਣਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ

ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਹਿਰੀਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਾਨੀ ਖਣ
ਅਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਛੈ ਆਇਆ।
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਰ
ਕਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਜੇ ਕਦੂਸਾਮਾਨੀ
ਚਿਕਰ ਕਵੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਖ ਨਮ
ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਥੇਰਿਆਂ ਦਿਚ ਥੰਨ੍ਹ ਕੇ ਘੜੇ
ਉਪਰ ਲੌਦਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ
ਘੜੇ ਉਪਰ ਥੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਫਿਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰਾਵਰ ਤਹਿੰ
ਪਾਇ ਥੇਰੀ ਮੇ ਲੀਏ।

ਉਪਰ ਸੁ ਘੜੇ ਲਦ ਕੇ
ਬਹੁਰ ਆਂਹੀ ਕਰ ਲਏ।

(ਕਥਾ ਗੁਰ ਸੁਤਨ ਕੀ)

ਜਿਸ ਪੈਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾ
ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸ੍ਰਿਸ
ਸਮੇਂ ਉਦ੍ਦਾ ਨੀਲੇ ਵਸਤਰ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਕੈਮਲ ਹੌਬ ਹੈਂਬਕਡੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਸਨ
ਅਤੇ ਪੇਰਾਂ ਨੂੰ ਥੇਰੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ:

ਨੀਲੇ ਝਗਰੀਆ ਤਨ ਮੈ ਕੈਸੇ,
ਖਿਜਲੀ ਸ੍ਰਾਵ ਅਲੂ ਮੈ ਸੈਸੇ।
ਕੈਮਲ ਅੰਗ ਹੈਮੰਜੀ ਹਾਥਾ।
ਪਾਦ ਜੰਜੀਰ ਰਿਠ ਕੇ ਸਾਥਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ
ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਜਦੋਂ ਨਾਕਾਮ ਹੈ
ਗਏ, ਦੀਵਾਨ ਸੁਚੇ ਨੰਦ ਦੀ ਲਗਈ ਹੋਈ
ਅੰਗ ਜਦੋਂ ਭਾਬੜ ਦਾ ਟੁਪ ਧਰਨ ਕਰ ਗਈ
ਤਾਂ ਮਲੌਰ ਕੈਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ
ਨੂੰ ਸਜਾਏ-ਮੇਰ ਦੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।
ਦੀਵਾਨ ਸੁਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਲੌਰ ਕੈਟਲਾ
ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ
ਭਰੜੀਂਦਾ ਨੂੰ ਖਰਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ
ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਵੇ। (ਨਵਾਬ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਹੰਮਦ
ਖਾਨ ਮਲੌਰ ਕੈਟਲਾ ਦਾ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਖਾਨ
ਚਮਕੋਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ
ਹੋਂਦੇ ਮਾਹਿਕਾ ਗਿਆ ਸ੍ਰੀ) ਨਵਾਬ ਨੇ ਮਰਦਾਵੀਂ
ਚੁਕਅੜ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:

ਬਦਲਾ ਹੀ ਲੈਨਾ ਹੋਗਾ

ਤੇ ਹਮ ਲੈਂਗੇ ਬਾਪ ਸੈ।

ਮਹਿਨੂਜ ਰਖੇ ਪੁਦਾ

ਹਮ ਕੇ ਓਸੇ ਪਾਪ ਸੈ।

(ਹਕੀਮ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ)

**ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ
ਬੰਦੀਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ
ਇਸਲਾਮ ਮੱਤ ਧਾਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ
ਕਰਦਾ ਸੀ।.....ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਜ ਕੌਲ
ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਗੰਗੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ
ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ।**

ਨਵਾਬ ਮਲੌਰ ਕੈਟਲਾ ਦਾ ਇਹ ਦਲੇਗੀ
ਭਰਿਆ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੋਰ
ਕੀਤਾ:

ਉਨ ਕਹਯੋ ਨਵਾਬ! ਇਹ ਸਰਪ ਬਿਸੂਰੇ,
ਫੇਟੇ ਥੜੇ ਦੇ ਡਸਗ ਜਹੂਰੇ।

(ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦਲੇਗਾਨਾ ਜਵਾਬ
ਸੁਣ ਕੇ, ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ 'ਭੁਚੱਜੀ' ਸਲਾਹ ਤੋਂ
ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਖੇਦਾਰ ਦੱਚੀਰ ਖਾਨ ਨੇ
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਥਹਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ
ਗੁਰੂ ਸੈਭਾ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਕਥਾ
ਗੁਰ ਸੁਤਨ ਕੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਗ੍ਰੰਥ,
ਗੁਰਥਿਲਾਸ ਪਾਤਾ: ੧੦, ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਆਦਿ
ਸਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ
ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਥਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰੰਤੁ
ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਇਣਨ ਦੀ ਗਾਥਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ
ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਅਨੁਸਾਰ
ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਟਿਆ
ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਦੀਵਾਰ
ਤਿੰਗ ਪਈ; ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਜਿਥਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਵੀ ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ
ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸੀਸ ਸਰੀਰ ਨਾਲੋਂ
ਜੁਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਚਰੋਖਤ ਉਪਰ
ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਲੋਕ ਗੁਣੈਲੀ ਨਾਲ
ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ:

ਜਥ ਚੁਗਟੀ ਔਸੇ ਚੁਖ ਪਾਏ,

ਬਹੁਰੇ ਫੇਰ ਸੀਸ ਕਟਵਾਏ।
ਰਜ (ਹੌਸੀ) ਕੇ ਪਦੇ ਪੀਪਲ ਥਾਂਧੇ,
ਦੁਬਟ ਗੁਲੇਲੇ ਤੀਰ ਸੁ ਸਾਧੇ।

(ਕਥਾ ਗੁਰ ਸੁਤਨ ਕੀ)

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੇ ਅਜੀਮ
ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹੋਰ ਪੈਨਾ
ਤਰਾਰੀਖ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ
ਹੀ ਇਸ ਸਾਥੇ ਦੇ ਖਲਨਾਇਕ ਗੰਗੂ ਦਾ
ਵਿਸਤਰਿਤ ਚਿਕਰ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਕੁਰੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ
ਕਿ ਇਸ ਮੰਥੰਧੀ, ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਵਜੀ ਸਥਾਈ ਕੋਈ
ਠਿੱਗਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕੀ ਪਰ
ਤੁਲ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵੰਡਜਾਂ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ
ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹੁਂ
ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਪੇਜ ਅਜੇ ਤਕ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ
ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਪਰ ਰਿਹ ਵੀ ਕਾਧਿਲੇ
ਚਿਕਰ ਅਤੇ ਕਾਧਿਲ ਤਾਰੀਫ ਹੈ। ਤਵਾਰੀਖ
ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ
ਜਿਸ ਦੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ
ਹੋਰ ੨੫੦ ਸਿੰਘ ਭਰੁਖਸੀਅਰ ਦੀ ਵੇਦ ਵਿਚ
ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬੰਦੀਖਾਨੇ
ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਮੱਤ ਧਾਰਨ
ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ
ਤਾਂ ਭਰੁਖਸੀਅਰ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਜ ਕੌਲ
ਹੀ ਸੀ ਜੇ ਗੰਗੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ
ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ
ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਥਿਊਨ' ਵਿਚ
੧੯-੧੯-੯੯ ਨੂੰ ਫਾਪਿਆ ਸ੍ਰੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ:

ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥਰ ਅਤੇ ਰੇਹ ਤੋਂ ਭਰਦਿਆਂ

ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਅਕਤਬਰ 1999

ਗੰਗੂ ਨੈ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜੱਮ੍ਹੁ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜੱਮ੍ਹੁ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸ਼ਾਂਡੀ ਸਥਿਰ ਰਾਜ ਸੀ। ਗੰਗੂ ਦੇ ਇਕਲੋਤੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਜ ਕੌਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਗੰਗੂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਲ-ਅਸਥਾਥ ਚਥਡ ਕਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਕੋਲੋਂ ਮਾਲ ਅਸਥਾਥ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਥਤੀ ਵਰਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਾਰਸੀਆਰ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕ ਥਾਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਪਿਹਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਰਮੀ ਵਰਤੀ। ੧੭੯੮ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚ ਪਦਵੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਵਜੀਰ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਗੰਗੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਹੈਂਦੀ ਵਧੀਕੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਗਾਵਰਨਰ ਅਥਦੁਲ ਸਮੇਂ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਗੰਗੂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਰਾਜ ਕੌਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਰਾਜ ਕੌਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ, ਇੱਲੀ ਵਿਖੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਬੰਗਲਾ ਅਤੇ ਚਮੀਨ ਬਖ਼ਿਥਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜ਼ੀਵਨੀ (Pt. Jawaharlal Nehru: An Autobiography) ਵਿਚ ਪੇਠਾ ੨ ਉਪਰ ਇੰਕਸ਼ਾਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੁਰਵਜ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਫਡੇਰਾ ਰਾਜ ਕੌਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਫਾਰਸੀਆਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੁਰਵਜ ਰਾਜ ਕੌਲ ਦੀ ਰਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਮਾਮੇਰ ਇੱਲੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਇੱਲੀ ਵਿਖੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਗੀਰ ਦੀ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਪੁਰਵਜ ਨਾਲ ਨਹਿਰੂ ਬਖ਼ਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੁਰਵਜ ਦੀ ਵਿਖੇ ਨਹਿਰੂ ਬਖ਼ਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

S. Gopal S/o Dr. Radhakrishnan ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਸੀਬ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਮੁਗਲ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨਾਲ ਚੁੜੇ ਰਹੇ। (ਪੇਠਾ ੧੨)

ਡਾ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'Sikhs in History' ਦੇ ਪੇਠਾ ੯੯ ਉਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਰਾਜ ਕੌਲ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀਆਰ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਗਾਵਰਨਰ ਅਥਦੁਲ ਸਮੇਂ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਇੱਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਗੰਗੂ ਵੱਲੋਂ ਵਜੀਰ

ਗੰਗੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਰਾਜ ਕੌਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ.....ਫਰੁਖਸੀਅਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਗੀਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਹਿਰੂ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਜ ਕੌਲ ਤੋਂ ਕੌਲ ਨਹਿਰੂ ਪੈ ਗਿਆ।

ਖਾਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਇਵਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ ਜਗੀਰ ਦੇ ਚਥਡ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਡਾ: ਸੰਗਤ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਗੀਰ ਅਤੇ ਬੰਗਲਾ ਬਖ਼ਿਥਿਸ਼ ਸਿੰਘ (Sikhs in History) ਨੇ ਕਾਢੀ ਕੀਤਾ। ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਗੀਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਵਿਸਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ: ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨਾਲ 'ਨਹਿਰੂ' "ਸ੍ਰੀ: ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੰਗਸਿੰਘੀਆ ਨੇ ੧੭੮੦ ਵਿਚ ਇੱਲੀ ਉਪਰ ਪੁਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਖ਼ਦਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਾਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਲਮ ਨੇ ਸ੍ਰੀ: ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਰਨ ਅਧੀਨਤਾ ਫਾਰਸੀਆਰ ਪੁਦ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਰੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ। ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਕਈ ਮਰੀਨੇ ਇੱਲੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਗਾਵਦਾਗਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਗੰਗੂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰੋਹ ਦੇ ਬਿਕਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਹਿਰੂ ਨਾਮ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ: ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹੀ ਝਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਵਿਖਾਉਣ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਗੀਰ ਚਥਡ ਕਰ ਇੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਗਚ਼ਬ (ਹੁੰਸੀ) ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜਗੀਰੀ ਸਨਦਾ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੀ ਜਗੀਰ ਚਥਡ ਕਰ ਇੱਤੀ ਗਈ।"

"੧੯੫੨ ਦੇ ਗਦਰ ਦੀ ਅਸਡਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਗਰੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਪਏ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਰੋਹ ਦਾ ਬਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ।" (Sikhs in History)

ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਪਿਹਣ ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਡਾਵੇ' ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ ਅਤੇ ਨਿਗਰ ਹਨ ਪਰ ਗੰਗੂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕੌਲ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਥੋੜੀ ਪਲਾਅ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਰ ਸੰਗੋਗੀ ਬੇਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(AN AUTOBIOGRAPHY PAGE 3)
ਇੱਲੀ ਵਿਖੇ ਨਹਿਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ